

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ СПРЯМОВАНОСТІ СТУДЕНТІВ

*Людмила Котлова
Житомир*

Роль ціннісних орієнтацій у професійній спрямованості студентів полягає в тому, що вони детермінують професійну поведінку, забезпечуючи зміст і спрямованість діяльності і додаючи зміст професійним діям. Особливе значення система ціннісних орієнтацій займає в діяльності професій типу «людина – людина», набуваючи в цьому випадку характеру центрального елемента у структурі їхнього професійного образу світу. Такі види професійної діяльності є галузями існування й розвитку загальнолюдських цінностей.

Ключові слова: особистість, професійна спрямованість, суб'єкт, цінності, ціннісні орієнтації.

Проблема сутності та змісту цінностей турбує людство відтоді, коли людина усвідомила діалектичність свого існування: відокремленість від навколишнього світу і одночасно нерозривний зв'язок з ним. Відображення її ми знаходимо вже в працях Сократа, який намагався дати відповідь на запитання «Що є благо?».

Вивчення спеціальної літератури дає можливість виявити досить значну колекцію різних дефініцій поняття «цінності». За підрахунками А. Ручки на сьогоднішній день у літературі є більше ста визначень поняття «цінність», які відображають багатозначність ціннісних явищ, можливість їх розгляду та аналізу під різними кутами зору, в різних площинах людського ставлення до світу [9].

Проблема значущості цінності у філософській та соціологічній літературі розглядається в двох аспектах. У роботах В. Василенка, О. Дробницького, М. Кагана цінність розглядається як позитивна чи негативна значущість предметів та явищ дійсності для життєдіяльності суб'єкта [2; 4; 5].

Незаперечною і доказовою є позиція В. Василенка, що розглядає категорію цінності з позицій ставлення до неї суб'єкта. За його твердженням «цінність» детермінована обома сторонами ціннісного ставлення, оскільки її величина і характер водночас залежать від визначень суб'єкта (суб'єктивний характер цінностей) і властивостей об'єкта – носія цінності (об'єктивний характер цінності) [2]. У тому, що цінність є одночасно і предметом, і ставленням до цього предмета, й полягає, на думку вченого, особливість категорії «цінність».

Як зазначають науковці, термін «цінність» прийшов у психологію із соціології, проте сама категорія цінності – одна з центральних у сучасному гуманістичному знанні.

Теоретичні підходи до психологічногорозуміннясутностіцінностей в історичному плані зазнали певних якісних змін, особливо це стосувалося особистісних цінностей. Свого часу зміст особистісних цінностей відзначався або у внутрішніх переживаннях суб'єкта (усвідомлюваних і неусвідомлюваних), або у зовнішньому світі, коли сила спонукання приписувалась фізичним об'єктам. Однак пояснювальну силу набув методологічний підхід, який розглядає природу особистісної цінності як суб'єктивно-об'єктивне утворення. Воно належить одночасно і суб'єкту, й об'єктивному життєвому світу [1].

Як зазначають С. Возняк, В. Кононенко, поняття «цінність» близьке до поняття «значущість». Цінністю можна вважати все те, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. Власне йдеться про ту роль, яку предмет чи явище можуть відігравати в життєдіяльності людей з точки зору їхніх потреб, інтересів, цілей [3].

Досліджуючи проблему особистісних цінностей, І. Бех зазначає, що вони складають внутрішній стрижень особистості. Це психологічне новоутворення, що відображає найбільш безпосередньо значущу для суб'єкта узагальнену сферу довкілля, через ставлення до якої він виділяє, усвідомлює і утверджує себе, своє «Я», і в результаті цього ця сфера стає простором його життєдіяльності. Вони сприяють перетворенню соціальних норм та ідеалів у особистісні принципи життєдіяльності. Цінності стають виховним фактором завдяки тому, що перетворюються у внутрішні мотиви поведінки особистості [1].

Психологічна природа цінностей є предметом ґрунтовних досліджень і зарубіжних науковців. Найвагомим і методично значущим напрямом вивчення цінностей були дослідження, які здійснював наприкінці 60-х-70-х роках у США М. Рокич та вчені інших

країн на основі розробленого ним методу прямого ранжування цінностей [10]. Цінність М. Рокич визначає як стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета існування має потенційне значення з особистого погляду, на відміну від протилежного чи зворотного способу поведінки або кінцевої мети існування [10].

Не дивлячись на те, що поняття «цінності» стало предметом широких досліджень багатьох наук, до останнього часу серед дослідників немає однак думки щодо їх класифікації. У загальному можливе виділення трьох різнопредметних підходів до розгляду цього поняття: як соціальної проблеми (Т. Бутківська), як педагогічної проблеми (О. Вишневський, П. Ігнатенко, В. Струманський), як психологічної проблеми (І. Бех, М. Боришевський, Г. Ващенко, Т. Яценко) [1].

Для діагностики індивідуальних ієрархій цінностей М. Рокич розробив метод, що став досить популярним – метод прямого ранжування цінностей, які згруповано у два списки, – термінальні та інструментальні цінності. Масштабні дослідження, які вчений здійснив за допомогою цього методу на загальноамериканській вибірці, дали змогу виявити й проаналізувати зв'язок задекларованої значущості (рангу) різних цінностей з такими змінними, як стать, вік, соціальний стан, достаток, освіта, політичні переконання [10].

У вітчизняній психології, незадовго до виходу монографії М. Рокича з проблеми цінностей, було створено дослідницьку групу для вивчення ціннісних орієнтацій, яка адаптувала методику М. Рокича вже в 70-ті р. р. (А. Гоштаутас, О. Семенов і В. Ядов). У процесі адаптації список термінальних цінностей було істотно змінено: частково через культурні, частково через політичні чинники. Тоді ж різні автори почали звертати увагу на проблему розбіжності між декларованими й реальними цінностями [10].

У нашому дослідженні за основу взято класифікацію цінностей за М. Рокичем, яку підтримує і більшість вітчизняних психологів.

Основними умовами становлення системи цінностей особистості є включення людини в діяльність та спілкування. Взаємодія соціальних чинників із особистісними складають механізм соціального становлення особистості, що виступає активним суб'єктом суспільних відносин.

У процесі соціалізації, яка визначається як вид взаємодії особистості із соціальним середовищем, людина узгоджує свої потреби згідно з соціальними нормами та цінностями, але вибірково ставиться до них, визначаючи свої особистісні пріоритети та ієрархію цінностей. Під час діяльності здійснюються процеси інтеріоризації (присвоєння) та екстеріоризації (відтворення) культурного досвіду суспільства.

Для нашого дослідження важливо чітко розмежовувати два самостійних поняття, які нерідко змішують: власне «цінність» і «ціннісні орієнтації» особистості.

У свою чергу в психологічному словнику поняття «ціннісні орієнтації» трактується як «спрямованість інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність надавати перевагу окремим цінностям в різних життєвих ситуаціях, спосіб диференціації особистісних об'єктів і явищ, в залежності від їх значущості для індивіда».

У сучасній психологічній науці найприйнятнішим є висхідне, за К. Клакхоном, визначення цінностей як аспекту мотивації, а ціннісних орієнтацій – як суб'єктивних концепцій цінностей чи різновидів атитюдів (соціальних установок).

У одній із своїх праць І. Кон зазначає: «Орієнтація – це ціла система установок, у світлі якої індивід (група) сприймає ситуацію і обирає відповідний спосіб дії. Орієнтації, спрямовані на якість соціальної цінності, називаються ціннісними орієнтаціями» [7]. Тобто цінності і ціннісні орієнтації – не одне і те саме. Проте, існує зв'язок: не тільки від індивіда до соціуму, а й навпаки. Отже, ціннісна орієнтація особистості необхідно розглядати як результат проєкції цінності – явища соціумної свідомості на емпіричну площину свідомості індивідуальної.

У дослідженнях Є. Клімова, В. Сержантова, В. Шадріковата інших ціннісні орієнтації виступають як важливий механізм регуляції діяльності. Найбільш яскраво ця роль системи ціннісних орієнтацій виявляється стосовно професійної діяльності. На думку Є. Клімова, для кожної визначеної професійної групи характерний свій зміст діяльності, своя система цінностей. При цьому, як підкреслює Л. Дика, сьогодні професійно важливі якості «стають похідними від моральних якостей людини..., від ієрархії ціннісних орієнтацій» [1].

Роль ціннісних орієнтацій у цьому контексті полягає в тому, що вони, за словами

О. Краснорядцевої, «детермінують професійну поведінку, забезпечуючи зміст і спрямованість діяльності і додаючи зміст професійним діям». Особливе значення система ціннісних орієнтацій займає в діяльності професій типу «людина – людина», набуваючи в цьому випадку характеру центрального елемента у структурі їхнього професійного образу світу. Такі види професійної діяльності є областями існування й розвитку загальнолюдських цінностей. Саме тут реалізуються цінності альтруїзму і творчості, що додають сенсу даній діяльності. Низкою авторів у цьому контексті розглядається роль ціннісних орієнтацій у професійній діяльності психолога – А. Серим та ін., педагога – О. Краснорядцевим, соціального працівника – Т. Шевеленковим, Н. Шмельовим та ін. [6].

Необхідно зазначити, що подвійність системи ціннісних орієнтацій особистості як вищого регулятивного утворення полягає в тому, що означена система не тільки визначає форми й умови реалізації спонукань людини, але і сама стає джерелом її цілей. Як зазначає А. Донцов, ціннісні орієнтації спрямовують і коректують процес цілепокладання людини.

Одночасно з цим система ціннісних орієнтацій особистості, будучи відображенням цінностей соціального середовища, сама може впливати на групові норми і цінності. Індивідуальні ціннісні орієнтації окремих членів групи взаємодіють, а через міжособистісні взаємини впливають на колективні.

Таким чином, система ціннісних орієнтацій особистості є багатофункціональною. Ця система виконує одночасно функції регуляції поведінки і визначення її мети, яка зв'язує в єдине ціле особистість і соціальне середовище. Ф. Василюк вважає, що «цінність внутрішньо висвітлює все життя людини, наповнюючи її простотою і справжньою волею». Як він підкреслює в цьому зв'язку, цінності здобувають якості реально діючих мотивів і джерел свідомості буття, що ведуть до росту й удосконалення особистості в процесі власного послідовного розвитку. Ціннісні орієнтації, будучи, таким чином, механізмом особистісного росту і саморозвитку, самі носять характер, що розвивається, та виступають динамічною системою.

Отже, можна зазначити, що цінності людини є основною максимом в структурі її особистості, індивідуально інтегрованою частиною духовних загальнолюдських принципів, а ціннісні орієнтації – психологічним утворенням, котре визначає особистісну її частину. Тобто цінності можна визначити як духовні загальнолюдські принципи, які є складовою особистості людини, а ціннісні орієнтації як певні переконання особистості щодо важливості, правильності, необхідності прагнення до них.

Для діагностики ціннісних орієнтацій студентів нами була використана методика, яка запропонована Д. Леонтьєвим [8]. Ця методика була використана для вивчення студентів перших, третіх та п'ятих курсів, що давало можливість прослідкувати динаміку змін системи ціннісних орієнтацій з віком та під впливом навчально-виховного процесу у вищій школі, а також встановити вплив внутрішніх психологічних процесів, пов'язаних з самоудосконаленням, самозростанням та самоактуалізацією особистості студента в навчально-професійному середовищі та колі однолітків.

Нашу увагу насамперед привернули цінності, які були розміщені студентами на перші та останні місця. Так, на перше місце за значущістю студенти всіх курсів поставили здоров'я, що свідчить про стійкість даної цінності незалежно від віку. Проте, реалізованість цієї цінності у студентів дещо низька, неспіввідносність між значущістю та реалізованістю цінності (оскільки тільки на першому курсі спостерігається співпадання та тісний зв'язок між даними позиціями) спричиняє у юнаків внутрішню напругу, яка ззовні проявляється у конфліктній поведінці. Досить цікавим є те, що юнаки третіх та п'ятих курсів на перше місце за реалізованістю поставили цінності особистого життя, що пояснюється тим, що вже в цей віковий період (20-22 роки), за даними Л. Божович, Л. Подоляк, О. Реана, відбувається планування свого майбутнього життя, вибір партнера, створення сім'ї. Варто зазначити, що більшість студентів одружується на 5-му курсі, коли особистість не тільки практично оволоділа майбутньою професією, а й психологічно готова нести відповідальність за себе та партнера.

На наш погляд, особливу увагу потрібно звернути на цінності, які знаходяться на останньому місці за значущістю у студентів (розвиток, творчість), адже саме такі цінності повинні виступати головною мотивацією у виборі майбутньої професії та у навчальній діяльності. Це є свідченням недостатньої сформованості в них професійно значущих ціннісних орієнтацій внаслідок недостатнього впливу на процес їх формування з боку

соціального оточення. Тому професійна підготовка вимагає вмілого управління розвитком ціннісних орієнтацій студентів.

На основі одержаних даних можна зробити висновок, що вибір професії та навчального закладу не завжди співпадає з інтересами та ціннісними орієнтаціями людини, що в свою чергу, може детермінувати виникнення конфліктних форм поведінки.

На основі результатів за методикою Д. Леонтьєва, ми можемо встановити спрямованість ціннісних орієнтацій студентів, в першу чергу, це індивідуальна, далі йде соціальна, а на останньому місці – професійно-ділова. Таким чином, ми бачимо, що основна спрямованість ціннісних орієнтацій студентів це індивідуальна, неможливість реалізувати та задовольнити цю спрямованість провокує широке застосування конфліктних форм поведінки серед студентів.

Для визначення ціннісних орієнтацій студентів ми скористалися методикою В. Івашкіна та В. Онуфрієва «Що важливіше?». Можемо сказати, що знання не є першочерговою ціннісною орієнтацією студентів, натомість ставлення до себе та до інших людей займають першочергові позиції. Стиль поведінки та діяльності також знаходиться на останніх позиціях, це свідчить про необдуманість власної поведінки, відсутність її рефлексії та аналізу, прогнозування результату такої поведінки, можна сказати, що для них характерно спочатку щось зробити, а потім думати.

З метою дослідження реалізації студентами ціннісних орієнтацій в умовах життєдіяльності ми скористалися методикою С. Бубнової.

Згідно результатів дослідження, найвищий рівень вираження серед студентів усіх курсів мають такі цінності, як приємне проведення часу; високе матеріальне забезпечення. Для студентів третіх та п'ятих курсів важливими також є високий соціальний статус і управління людьми, а також визнання та повага людей, вплив на оточуючих. Найнижчий рівень вираження мають такі цінності: пошук та насолода прекрасним; любов; пізнання нового в світі, природі, людині. Як ми бачимо, орієнтація особистостей на пізнання знову знаходиться на останньому місці.

Такі показники можна пояснити віковими та психологічними особливостями та поглядами сучасної молоді в Україні, коли на перший план виступають матеріальні ціннісні орієнтації, а не духовні та пізнавальні. Серед молоді існує стереотип, що без грошей нічого не можна самому досягнути. Але в останні роки ситуація на ринку праці в Україні змінюється, і високу заробітну плату мають досвідчені фахівці.

Видається цілком природним, що для студентів найбільш значущими є характеристики і цінності, що необхідні для особистого життя. Водночас насторожує недостатня представленість тих цінностей та якостей, які характеризують їх соціальну та професійну спрямованість, самореалізацію.

В залежності від того, які ціннісні орієнтації переважають у людини, їх зміст та відповідність між значущістю та реалізованістю, вона виробляє певний стиль поведінки, яким керується у своєму житті для досягнення поставлених цілей.

На основі вищезгаданих груп ціннісних орієнтацій нами було виділено п'ять типів особистості студентів у залежності від переважаючих типів ціннісних орієнтацій (табл. 1).

Таблиця 1

Типи особистості студентів(на основі аналізу ціннісних орієнтацій)

№	Тип особистості(за особливостями ЦО)	Зміст	Кількість (у %)
1	2	3	4
1.	Гуманістичний	Особистість не розділяє егоїстичних цілей, керується моральними принципами та нормами, її життя є бунтом проти зла та жорстокості.	20
2.	Пізнавальний	Особистість постійно займається розвитком науки, професійних здібностей, пізнанням оточуючого світу, творчістю.	15
3.	Самоактуалізуючий	Людина прагне сформувати свою особистість у відповідності до власних ідеалів, основним є пізнання та	8

		розуміння себе.	
4.	Емоційно-нестабільний	Особистість прагне до влади, основним є контроль над оточенням, соціальними групами, а також, перш за все, важливими є методи примусу та заохочення, які дозволяють нав'язувати оточуючим свою волю.	20
5.	Авторитарний	Особистість прагне до життя, сповненого розваг, радості, вважає, що від життя потрібно брати якнайбільше і використовувати в своє задоволення.	27

Такий ретроспективний аналіз емпіричних даних підтверджує необхідність глибокого аналізу впливу ціннісних орієнтацій студентської молоді на формування конфліктних форм поведінки та їх подолання.

Як ми вже зазначали, цінності – це узагальнені уявлення студентів про цілі і норми своєї поведінки, які втілюють історичний досвід та концентровано виражають зміст культури певної епохи, конкретного суспільства, історичного часу, людства в цілому. Вони є тим елементом структури особистості, який характеризує змістовну сторону її спрямування.

Саме структура особистості й утворює серцевий пласт світогляду, центральну ланку мотивації життєвої активності, оскільки особистісне самовизначення в ранній юності має суспільно активну, ціннісно-сміслову природу.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 5-14.
2. Василенко В. А. Ценность и оценка / В. А. Василенко. – К. : Наук. думка, 1964. – 160 с.
3. Духовні цінності українського народу / С. М. Возняк, В. І. Кононенко, І. В. Кононенко [та ін.] ; Прикарпат. ун-т імені В. Стефаника. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 293 с.
4. Дробницкий О. Г. Некоторые аспекты проблемы ценностей / О. Г. Дробницкий // Проблемы ценности в философии. – М. ;Л., 1966. – С. 25-40.
5. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган ; Санкт-Петербург. гос. ун-т, Академия гуманитар. наук. – СПб.: Петрополис, 1997. – 205 с.
6. Кемеров В. Е. Введение в социальную философию: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. Е. Кемеров ; Ин-т «Открытое общество». – М. : Аспект Пресс, 1996. – 215 с.
7. Кон И. С. Психология юношеского возраста: проблемы формирования личности / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
8. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1992. – 17 с.
9. Ручка А. А. Социальные ценности и нормы (некоторые теоретические и прикладные вопросы социологического анализа) / А. А. Ручка. – К.: Наук. думка, 1976. – 152 с.
10. Rokeach M. The nature of human values / M. Rokeach. – New York : Free Press, 1973. – 438 p.

Роль ценностных ориентаций в профессиональной направленности студентов заключается в том, что они детерминируют профессиональное поведение, обеспечивая содержание и направленность деятельности и придавая смысл действиям. Особое значение система ценностных ориентаций занимает в деятельности представителей профессий типа «человек – человек», приобретая в этом случае характер центрального элемента в структуре их профессионального образа мира. Такие виды профессиональной деятельности являются областями существования и развития общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: личность, профессиональная направленность, субъект, ценности, ценностные ориентации.